

محمد علی فروغی

سیر حکمت در اروپا

به همراه «گفتار در روش راه بردن عقل» نوشته رنه دکارت

به تصحیح و تحشیه
امیر جلال الدین اعلم

انتشارات نیلوفر

فهرست

پیشگفتار مصحح ..... نه

جلد اول

از حکمای پیش از سقراط تا سده هفدهم میلادی

- دیباچه ۳
- فصل ۱: حکمای پیش از سقراط ۱۷-۵
- فصل ۲: سقراط و افلاطون ۲۹-۱۸
- فصل ۳: ارسطو ۵۱-۳۰
- فصل ۴: متأخرین از حکمای قدیم ۵۹-۵۲
- یکم - اپیکوروس؛ دوم - کلییان؛ سوم - رواقیان؛ چهارم - شکاکان.
- فصل ۵: حوزه علمی اسکندریه و دوره رومیان ۶۵-۵۹
- یکم - حوزه علمی اسکندریه؛ دوم - حکمای روم.
- فصل ۶: افلاطونیان اخیر و فلوطین ۷۴-۶۶
- فصل ۷: علم و حکمت در اوایل قرون وسطی ۸۴-۷۵
۱. آباء دین مسیح؛ ۲. دوره فترت؛ ۳. نهضت علمی اسلامی؛ ۴. مقدمه نهضت علمی اروپائیان.
- فصل ۸: اسکولاستیک (حکمت مدرسی) ۹۷-۸۵
۱. مقدمه؛ ۲. اریگنا؛ ۳. آنسلم؛ ۴. آلبرت بزرگ؛ ۵. قدیس توماس آکویناس؛ ۶. راجر بیکن؛ ۷. رامون لول؛ ۸. جان دانز اسکوتوس؛ ۹. ویلیام آکمی.

فصل ۹: تجدید حیات علم و ادب و هنر (رنسانس).....	۱۰۳ - ۹۸
فصل ۱۰: فرنسیس بیکن.....	۱۱۳ - ۱۰۴
فصل ۱۱: دکارت.....	۱۵۴ - ۱۱۴
۱. زندگی و مصنفات؛ ۲. روش دکارت در تحصیل علم؛ ۳. اکتشافات علمی	
۴. فلسفه دکارت در الهیات و طبیعیات؛ ۵. علم اخلاق؛ ۶. نقد.	

جلد دوم

از آغاز سده هفدهم تا پایان سده هیجدهم میلادی

پیشگفتار.....	۱۵۹ - ۱۵۷
مقدمه.....	۱۶۷ - ۱۶۱
فصل ۱۲: حکمای فرانسه در سده هفدهم.....	۱۸۰ - ۱۶۹
یکم - پاسکال؛ دوم - مالبرانش؛ حکمای دیگر.	
فصل ۱۳: اسپینوزا.....	۲۱۱ - ۱۸۱
۱. زندگی و مصنفات؛ ۲. نظر کلی به فلسفه اسپینوزا؛ ۳. سلوک در جست و جوی حقیقت؛ ۴. خداشناسی؛ ۵. خودشناسی؛ ۶. بندگی و آزاد؛ انسان.	
فصل ۱۴: لایبنیتس.....	۲۴۱ - ۲۱۲
۱. زندگی و مصنفات؛ ۲. جوهر و حقیقت وجود؛ ۳. فهم و عقل انسان؛ ۴. خداشناسی؛ ۵. چگونگی آفرینش.	
فصل ۱۵: حکمای انگلیس در سده هفدهم.....	۲۶۴ - ۲۴۲
یکم - هابز؛ دوم - لاک؛ سوم - نیوتن.	
فصل ۱۶: حکمای انگلیس در سده هیجدهم.....	۲۸۰ - ۲۶۵
یکم - بارکلی؛ دوم - هیوم.	
فصل ۱۷: حکمای فرانسه در سده هیجدهم.....	۳۰۷ - ۲۸۱
یکم - فوئنتل؛ دوم - منتسکیو؛ سوم - ولتر؛ چهارم - روسو؛ پنجم - دیدرو و اصحاب دایرةالمعارف؛ ششم - کندیاک.	
فصل ۱۸: کانت.....	۳۶۲ - ۳۰۹
یکم - شرح زندگانی و مسیر تحول افکار او؛ دوم - تحقیق در نقادِ عقل	

مطلقی نظری (۱. مقدمات؛ ۲. شناخت برترین حس؛ ۳. تحلیل برترین قوه فهم؛
 ۴. جدل برترین؛ ۵. ماحصل کتاب نقادی عقل مطلق.) سوم - تحقیق در علم
 اخلاق و نقادی عقلی مطلق عملی.

جلد سوم

از آغاز سده نوزدهم میلادی تا زمان حاضر

- پیشگفتار ۳۶۵-۳۶۶
- مقدمه ۳۶۷-۳۷۱
- فصل ۱۹: حکمای آلمان در نیمه اول سده نوزدهم ۳۷۲-۴۳۸
- یکم - فیخته (۱. زندگی و مصنفات؛ ۲. مقدمه برای فلسفه فیخته؛ ۳. فلسفه.)
 دوم - شلینگ (۱. زندگی و مصنفات؛ ۲. فلسفه.) سوم - هگل (۱. زندگی و
 مصنفات؛ ۲. فلسفه؛ ۳. منطق؛ ۴. فلسفه طبیعت؛ ۵. فلسفه روح.) چهارم -
 شوپنهاوئر (۱. احوال او؛ ۲. درآمد فلسفه؛ ۳. فلسفه.)
- فصل ۲۰: حکمای فرانسه در نیمه اول سده نوزدهم ۴۳۹-۴۶۳
- یکم - من دویران؛ دوم - ویکتور کوزن؛ سوم - لامنه؛ چهارم - اگوست گنت
 (۱. زندگی و مصنفات؛ ۲. مراحل سه گانه علم و فلسفه؛ ۳. طبقه بندی علوم؛
 ۴. علم مدنیت؛ ۵. دین انسانیت.)
- فصل ۲۱: حکمای انگلیس در نیمه اول سده نوزدهم ۴۶۴-۴۶۷
- یکم - جرمی بنتام و جیمز میل؛ دوم - ویلیام همیلتن؛ سوم - تامس کارلایل و
 سمیوئل کولریج.
- فصل ۲۲: حکمای انگلیس در نیمه دوم سده نوزدهم ۴۶۸-۵۱۵
- یکم - جان استوارت میل؛ دوم - چارلز داروین؛ سوم - هربرت اسپنسر
 (۱. زندگی و مصنفات؛ ۲. فلسفه.)
- فصل ۲۳: حکمای آلمان در نیمه دوم سده نوزدهم ۵۱۶-۵۲۹
- یکم - فلسفه مادی و روحی؛ دوم - فخنر؛ سوم - لئسه؛ چهارم - هارتمان؛ پنجم -
 نیچه.
- فصل ۲۴: حکمای فرانسه در نیمه دوم سده نوزدهم ۵۳۰-۵۴۵
- یکم - امیل لیتره؛ دوم - ارنست رنان؛ سوم - هیپولیت تین؛ چهارم - شارل

زنوویه؛ پنجم - الفرد فویه؛ ششم - ژان ماری گویو.

فصل ۲۵: آخرین منزل ۵۴۶-۵۹۵

یکم - مقدمه؛ دوم - ویلیام جیمز؛ سوم - بوترو؛ چهارم - برگسن.

گفتار در روش راه بردن عقل ۵۹۷-۶۵۵

پیوست‌ها

واژه‌نامه ۶۵۹-۶۹۸

اعلام ۶۹۹-۷۲۱

پیشگفتار مصحح

یکم: شأن و مقام سیر حکمت در اروپا

کتاب سیر حکمت در اروپا نخستین بیان دستگامند (= سیستماتیک) و بسامان از فلسفه غرب در ایران است. و با آنکه پس از نشر این تصنیف، آثار پرشماری در زمینه فلسفه غرب به زبان فارسی ترجمه یا نوشته شده، سیر حکمت همواره مقام ارجمندش را نگه داشته است. این ارجمندی برخاسته از دو علت است: نخست آنکه نویسنده آن، مرحوم محمدعلی فروغی (۱۳۲۱ - ۱۲۵۷ ه.ش)، بهره‌ای ژرف و پرمایه از ادب و فرهنگ فارسی داشت و نثری که از قلم او تراویده متنی استوار و سلیس و زیبا است. نثر فروغی را می‌توان از بهر خودش و بدون پروا کردن از اندیشه‌های فلسفی اش خواند و آن را در زمره الگوهای فارسی‌نویسی خوب نهاد. فروغی از نخستین پیشگامانی بوده که از نثر عموماً مغلق، پرتعقید، بیسوادانه، و بیدقت قاجاری گسسته است و پس از سالها جذب ادب غنی زاد و بودش نثری روان و پاکیزه و توانا به بیان مفهوما و مضمونهای دشوار فلسفی فرا آورده است.

دوم آنکه نویسنده سیر حکمت متد و متدولوژی اروپائی را آموخته و با ادب و فرهنگ و حکمت آن دیار آشنایی نزدیک یافته است. او از کسان کم‌شماری بود که در روزگار خود نیاز جامعه‌اش را به تحصیل معارف و علم و تکنولوژی اروپائی احساس کرد و به جان کوشید تا در عرصه حکمت درسنامه‌ای مستوفی و منظم برای هم‌میهانش فراهم آورد. بی‌گمان سیر حکمت، به منزله تاریخی در شرح فلسفه غرب، در جنب بسیاری از همتاهایش مقام طراز اولی ندارد و هرآینه نویسنده‌اش نیز، خود، ادعای همچو منزلتی را برای آن قائل نبوده است. ولی علو شأن نسبی این تاریخ را هنگامی قدر می‌شناسیم که آن را بر پسزمینه برهوت کم‌دانشی روزگار نویسنده بنگریم. امروز که واژه‌نامه‌های فلسفی فراوان دم دست داریم، شاید بی‌درنگ دریابیم که مرحوم فروغی برای برگرداندن صدها اصطلاح و مفهوم و مضمون فلسفی فرنگی به فارسی چه مشکلهای

فصل ۱

حکمای پیش از سقراط

هرچند هنوز این مسئله حل نشده و شاید هیچ‌گاه به درستی روشن نشود که تمدن و دانش و حکمت در کدام نقطه روی زمین آغاز کرده است، ولیکن تمدنی که امروز به دستیاری اروپائیان در جهان برتری یافته بی‌گمان دنباله آن است که یونانیهای قدیم بنیاد نموده و آنها خود مبانی و اصول آن را از ملل باستانی مشرق‌زمین یعنی مصر و سوریه و کلد و ایران و هندوستان دریافت نموده‌اند.

هنگامی که یونانیان در خط علم و هنر افتادند و بنا گذاشتند که آن را از ملل مشرق فرا گیرند، آن اقوام از دیرگاهی در راه تمدن قدم زده معلومات بسیار فراهم کرده و مراحل مهم پیموده بودند. ولیکن قوم پر استعداد یونان جمله و ماحصل آن معلومات را گرفتند و در قالب ذوق سرشار خود ریخته تحقیقات عمیق نیز بر آن افزوده به همه رشته‌های ذوقیات و معقولات صورتی چنان بدیع دادند که اقوام دیگر خاصه مردم اروپا و آسیای غربی خوشه‌چینی خرمن آنها گردیده و از آن چشمه زلال بهره بردند.

جنبش یونانیان در امور علمی و عقلی و ذوقی به درستی از دو هزار و پانصد سال پیش از این آغاز کرده و در همه انواع بروزات ذهن و طبع انسانی آثار زیبای گرانبها به یادگار گذاشته است. لیکن در اینجا تنها به معقولات می‌پردازیم و به ذوقیات نظر نمی‌اندازیم، چه آن خود بحثی جداگانه و داستانی دراز است.

نخست می‌بینیم یونانیان مانند ملل دیگر باستان درباره زمین و آسمان و ماه و خورشید و ستارگان و آب و هوا و غیر آن تصوراتی دارند که معتقدات دینی آنها است و مبتنی بر این است که موجودات عالم و آثار طبیعت شخصیت دارند و خداوندان